

אליקים רובינשטיין

“חווה לך ברח” – על הנביא מול השלטון

לנשמת בתנו שרי ע"ה, שנלקחה מעמנו בדמי ימיה

כשהייתי ילד אמרה אמי שפרה ע"ה לא אחת, כי בן-גוריון ראש ממשלתנו הראשון אוהב את הנביא עמוס. מדוע? כי קרא לבנו עמוס; ואכן השתמש בן-גוריון בדברי עמוס גם בנאומיו, וציין את רגישות הנביא - למוסר וצדק חברתי גישה לאומית ואנושית. גם בתנו שרי ע"ה כנראה התרשמה מהנביא; על כרך תרי עשר א' של דעת ומקרא, שעטפה יפה בהיותה תלמידה כיתה י' ב"פלך" ירושלים, כתבה בפתקית "עמוס ועוד", הגם שעמוס הוא הספר השלישי בכרך (ואולי למדו אז בכיתה את ספרו).

ואכן, מי יכול להישאר אדיש לתוכחת הנביא כלפי "פרות הבשן אשר בהר שמרן העשקות דלים הרצצות אביונים" (ד', א') וגם מדבריו "רבים פשעיתם ועצמים חטאתיכם, צררי צדיק לקחי כפר ואביונים בשער הטו" (ה, י"ב), אך גם לנחמה שהתגשמה בימינו לעינינו, של "הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקצר ודרך ענבים במשך הזרע, והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה; ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את-יינם ועשו גנות ואכלו את-פריהם; ונטעתי על-אדמתם ולא-ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלהיך" (ט', י"ג-ט"ו).

נתבקשתי להידרש לפסוק (ז', י"ב) "ויאמר אמציה (כהן המקדש של ממלכת ישראל בבית אל – א"ר) אל עמוס, חזוה לך ברח-לך אל ארץ יהודה ואכל-שם לחם ושם תנבא". הנביא, המוכיח את העם על עושי וכן את שופטיו, וגם מרים קולו על ירבעם בן יואש מלך ישראל, ומנבא "ונשמו במות ישחק (יצחק-עם ישראל) ומקדשי ישראל יחרבו וקמתי על-בית ירבעם בחרב" (ז', ט'), מגורש; זאת, לאחר שאמציה כהן בית-אל מתלונן בפני המלך שעמוס מנבא "בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו", אולי לא היה המלך שותף לפקודת הגירוש: אך עמוס מצטווה ללכת ליהודה, מקומו – ולפטור את בית אל "מקדש-מלך" ו"בית ממלכה" (ז', י"ג) מעולו. תשובתו של עמוס, שהוא "בנקדים מתקוע" (א', א'), היא "לא-נביא אנכי ולא בן-נביא אנכי, כי-בוקר אנכי ובולס שקמים; ויקחני ה' מאחר הצאן ויאמר אלי ה' לך הנבא אל-עמי ישראל"; אולי היה עמוס מעדיף לחזור לביתו שבספר המדבר ולהמשיך בעיסוקיו החקלאיים, אך

פיעם בו דבר האל, והוא משמיע את קולו (ראו בדומה גם ישעיהו א', י"ג-ט"ו; ירמיהו ט', ב'-ח'; יחזקאל כ"ב, א'-י"ג). הנביאים בהתמודדם עם השלטון וב"הליכה נגד הזרם" נתקלו בסנקציות ובהתנגדות משפילה. ירמיהו מוטל לבור שבו "אין-מים כי אם-טיט" (ל"ח, ו); הושע מדבר על שנאה לנביאים "אویل הנביא משגע איש הרוח על לב עונך ורבה משטמה" (ט', ז') (וראו פירוש אבן עזרא שם ופירוש דעת מקרא לר' יהודה קיל); ועוד בדומה "... לכל-איש משגע ומתנבא" (ירמיהו כ"ט, כ"ו). כלומר, הנביא איננו נורמלי, הוא שוטה ומשוגע, יש להתעלם ממנו. אכן צריך היה להיות "משוגע לדבר", בעל אומץ עצום ורוח שליחות מפעמת ממרום כדי להיות "איש אשר-רוח בו" (במדבר כ"ז, י"ח), וכדברי רש"י שם "... שיוכל להלך כנגד רוחו של כל אחד ואחד". היה מחיר לחופש הביטוי "כפי שהעזו נביאי ישראל אל מול מלכים" (דברי בדנ"א 2121/12 פלוני נ' ד"ר אילנה דיין-אורבך (2014), פסקה ב').

עמוס אומר דברים האמורים להתקבל על דעת כל אדם הגון: "שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט, אולי יחנן ה' אלהי-צבאות שארית יוסף" (ה', ט"ו); אך הוא לצנינים. הביטוי "חזה לך ברח-לך" הוא עז ומאיץ; "לך מהר כדרך הבורחים" (דברי עמוס חכם בפירושו לפסוק בדעת מקרא); הנביא, הסתלק נא מנגד עינינו, "תמכור את סחורתך" בארץ מכורתך יהודה (ראו גם פירוש שלום פאול במקרא לישראל). אכן חז"ל ציינו את הימנעות המלך ירבעם מפעולה נגד הנביא, תוך שהרוודף אותו הוא אמציה הכהן אשר רש"י במקור המובא להלן ראהו ככומר לעבודת כוכבים ומזלות (ראו בלהה גפני רייכמן "החובה לדבר מול נסיון ההשתקה", אתר משרד החינוך); "אמר רבי יוחנן, מפני מה זכה ירבעם בן יואש להימנות עם מלכי יהודה, מפני שלא קיבל לשון הרע על עמוס... אמר, חס ושלום אמר אותו צדיק כך; ואם אמר-מה אעשה לו? שכינה אמרה לו" (בבלי פסחים פ"ז, ב'); ראו גם ערך עמוס באנציקלופדיה מקראית ו' 271, 274 מאת מנחם הרץ.

הביטוי העז "חזוה לך ברח" הביא את ח"נ ביאליק לכתוב בתר"ע (1910) שיר שכותרתו "חזוה לך ברח" – המבטיח בראשונה "לא-יברח איש כמוני", אך בהמשך נסוג, ויש המפרשים אותו כאכזבה מאי הנכונות של העם לעלות ארצה חרף נבואות עתיד קודר. ובדורנו כתב יעקב רוטבליט שיר באותו שם, שגם הולחן "חזוה לך ברח... הלילה הוא אפל כל כך"; אכן, לנביא החזוה מבט אל גורל אפל לעם, וזקוק הוא לתעצומות נפש שאין למעלה מהן כדי לומר את הדברים.

בימינו אמורה התקשורת, בין השאר, להיות הזכוב הסוקרטי הקטן העומד על אש החיה המדינתית הגדולה; חלק ניכר ממנה עושה מלאכתו נאמנה, אך חלק נסחף למחוזות לא אחראיים ולביוש מיותר. אולם אי אפשר לשכוח, כי במדינות טוטליטריות, רבות רבות מדי, נרדפים העיתונאים על ביקורתם וגם משלמים לא אחת בחייהם, ורוב מלים אך למותר. גם שלטונות דמוקרטיים אינם אוהבים ביקורת, הגם שחכמינו ציוו לאהוב את המוכיח ("אהב את המוכיחך ושנא את המשבחך...") (אבות דרבי נתן, כ"ט, א'), אלא שאינם נוהגים באלימות. במאזן כמובן עדיף להיות מגורש מאשר לאבד את החיים, וצריך לומר כי יש גם הבדל מובנה בין מי שחש שליחות מאת בורא עולם הכוללת רוח נבואה לבין סוגים אחרים של "תוכחה תקשורתית", הטבולים לעתים באינטרסים; ועדיין – בסופו של יום – עדיף מאוד חופש הביטוי, ולוא בסייגים מתבקשים.

כדי לסיים בדבר טוב, אזכיר כי על דרך הכלל, מנביאי ישראל, המוכיחים בשער, לא נעלם הצורך בנחמה, בעידוד, בהבטחה כי אם ישפר העם את דרכו תבוא גאולתו. הדברים המרגשים שהבאנו מעלה מפי עמוס על בניין ונטיעה מעידים כמאה עדים, וכמובן כמותם בנביאים אחרים. חכמי דורות אחרונים הציעו לבעלי תוכחה להוכיח בלשון רך ובדברי נועם, ולהציע נתיב תיקון; כך החפץ חיים, כך האדמו"ר מגור בעל "אמרי אמת". ואכן עמוס ונביאים אחרים. לא חסכו – מזה – שבט לשונם מן השלטון והעם (ונזכור גם דברי הרמב"ם בשמונה פרקים, הקדמתו לפרקי אבות, פרק ד' על הצורך ללכת לדרך קצה כדי להגיע לדרך האמצע), אך – מזה – חתמו בדברי נחמה, לה זקוקים כולנו.